

אומרים יהפכהו. ויש מקהילות השאמי שנהגו לומר במקום יהי רצון נוסח מיוחד לחודש אב^ה.

ד. ראש חודש תשרי אין מכריזין אותו, כיון שכתוב בו 'בכסה ליום חגנו'^ט.

ה. לא נהגו בקהילותינו להכריז את המולד קודם הכרזת החודש. ו. הטעם שמבקשין רחמים על החכמים בהכרזת ראש חדש מפני שהם היו מקדשין החודש בזמנו על פי הראיה כי להם נמסר קידושו שנאמר אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם, אַתֶּם כתיב, ולכן אנו מזכירין אותם לטובה שיקיים אותם הבורא ויחזיר עטרה ליושנה ויקדשו החודש כבראשונה^ז.

ז. כתב מהרי"ן שאומרים הניגון בלב נשבר, וכן המנהג לאמרו בקול תחינה ורינה^ח.

ח. בחו"ל נהגו לומר 'ולגשמים בעתם' בכל ימות השנה כיון שבמקומם צריכים לגשמים אף בקיץ^ט.

^ה הנוסח מובא בסידור תפלת החודש מחדש חדשים וכו', ואח"כ אומרים מי שעשה נסים וכו'. הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, וק"ק עדן.

^ט שתילי זיתים שם, עץ חיים שם. ובשער הציון תי"ז סק"ב כתב שעיקר הטעם הוא, דכיון דראש חדש תשרי הוא יום טוב של ראש השנה, למותר להזכיר זאת מקודם, ופשוט. ע"כ. וצ"ב שהרי מבואר במחז"ו שההכרזה גם עבור ר"ח עצמו שיזהרו בהלכותיו, ולמה יגרע ר"ה מר"ח.

^ז אבודרהם סדר ראש חודש. ועי' בעץ חיים קנ"ב ב' שכתב שלפי"ז אין טעם לגרוס 'ונשיהם', וגם בנוסחאות ישנות ליתא, ואכן לא גרס ליה בסדר"ע גאון, וכן בתכלאל אחד של מהר"י ונה, אולם בתכלאל אחר של מהר"י ונה וכן בתכלאל מהר"י משתא גרסו 'ונשיהם', וכן גירסת סידורי ספרד, וסידור כנסת הגדולה. [והטעם בזה י"ל בפשיטות משום שנשותיהם עזר כנגדם, ואין אשה מתה אלא לבעלה (סנהדרין כ"ב ב'), וצורך החכמים הוא שיחיו נשותיהם, ואך יש להבין למה מתפללים על בניהם, ואפשר שבניהם הם תלמידיהם ועדיפי מיניהו].

^א מבלי לשנות הניגון מניגון שאר הסדר. כן מסרו כל הרבנים שליט"א.

^ב הרבנים שליט"א מכל המקומות.

ערב ראש חודש

ט. יש אנשי מעשה שנהגו להתענות בערב ראש חודש בשביל מיעוט הירח, ומשמו של המקובל האל' רבינו משה קורדובירו זיע"א אמרו שהיה קורא לערב ר"ח יום כיפור קטן' לפי שבו מתכפרים עונות כל החודש", אבל לא נהגו כן בקהילותינו".

י. ומכל מקום המתענה בערב ראש חודש יזהר שלא יכנס לראש חודש כשהוא מעונה, אלא ימהר לסעודת הלילה, וכן המתענה והגיע צאת הכוכבים ועדיין לא התפלל ערבית מצוה למהר ולהפסיק תעניתו באכילת עראי המותרת קודם תפלת ערבית^{יג}.

יא. אף מי שאינו נוהג להתענות בערב ראש חודש, מכל מקום יפשפש במעשיו ביום זה, ויתן לבו לשוב בתשובה, ולתקן את אשר עוית בכל החודש, מאחר שהוא יום אחרון של כל החודש כמו ערב ראש השנה לכל השנה, ואז בודאי יהיה לו יום ראש החודש זמן כפרה לכל תולדותיו^{יד}.

יב. מנחה ערב ראש חודש אין אומרים וידוי ואין נופלים על פניהם", ומנהג רוב קהילות תימן שאין אומרים וידוי ואין נופלים על פניהם בתפלת מנחה כלל בכל ימות השנה.

^{יג} תכלאל עץ חיים.

^{יד} הרבנים שליט"א מכל המחוזות, ומכל מקום ציינו הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א שיש מעטים אנשי מעשה שנהגו להתענות.

^{טו} שתילי זיתים סי' תי"ז סק"ג.

^{טז} משנ"ב תי"ז סק"ד.

^{יז} שו"ע סי' קל"א ס"ו, ושתילי זיתים שם ס"ק ט"ז.

ערב ראש חודש שחל בשבת

יג. ערב ראש חודש שחל בשבת מפטירים ויאמר לו יהונתן מחר חודש^{יח}.

יד. ערב ראש חודש שחל בשבת אין אומרים צדקתך במנחה^{יט}, ויש בבלדי שנוהגים לומר צדקתך^כ.

יום ראש חודש

טו. ראש חודש הוא יום שמחה^{כא} שנאמר (במדבר י') וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, ונקרא מועד^{כב} ואסור בתענית, יש אומרים שאיסור התענית בו מן התורה^{כג}, ויש אומרים שהוא מדברי סופרים^{כד}.

טז. תענית חלום מותר להתענות בו כשם שמתענין בשבת, אלא שהמתענה בו תענית חלום צריך להתענות יום אחר תענית על תעניתו^{כה}, ויתענה למחרת ראש חודש^{כו}, מלבד ראש חודש ניסן

^{יח} שו"ע סי' תכ"ה ס"ב.

^{יט} שו"ע סי' רצ"ב ס"ב, שתילי זיתים שם סק"ה, תכלאל עץ חיים קמ"ו ב' ועפ"ז נהגו כן רבים בבלדי.

^כ כסברת מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' ק"ג, ובעץ חיים מהדו"ב וחזר בו ממש"כ במהדו"ק.

^{כא} רא"ש מו"ק פ"ג סי' פ"ז.

^{כב} ערכין י' ב' ופי' רש"י דכתיב (איכה א) קרא עלי מועד ובפ"ד דמסכת תענית (דף כט) תמוז דההוא שנתא מלויי מליוה דכתיב קרא עלי מועד. ע"כ.

^{כג} כן למד מרן בב"י ובשו"ע סי' תי"ח ס"ד מדברי הרמב"ם הלכות נדרים (פ"ג ה"ט) שלמד כן ממה שאמרו בתענית (י"ז ב') ראש חודש דאורייתא הוא, ודאורייתא לא בעי חיזוק. ועי' שתילי זיתים שם סק"ח.

^{כד} שו"ע תי"ח ס"ד, ובב"י הוכיח כן מדברי תוס' תענית (י"ב א' ד"ה ואם).

^{כה} שו"ע סי' תי"ט ס"ה.

^{כו} ב"י ושתילי זיתים סי' תקס"ח ס"ק כ"ה.

וראש חודש אב שבהם אם התענה תענית חלום, אין צריך להתענות תענית לתעניתו^{כז}.

יז. לא נהגו ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד ראש חודש^{כח}.

יח. בתכלאל כת"י^{כט} מובא שהמברך לחברו בראש חודש אומר: חודש טוב עליך, וחברו משיב: ועליך ועל כל ישראל, אך לא נהגו כן^ל.

יט. ברוב ככל קהילות תימן לא חשו לצוואת רבי יהודה החסיד, ומסתפרים בראש חודש כשאר ימים^{לא}.

הספד וצידוק הדין בראש חודש

כ. ראש חודש אסור בהספד אף בפניו של מת^{לב}, מלבד לתלמיד חכם בפניו^{לג}.

כא. אומרים צידוק הדין על המת בראש חודש, וכן אומרים הקדיש הנאמר אחר הקבורה^{לד}.

סעודת ראש חודש

כב. אין חיוב לאכול פת בראש חודש, ומכל מקום מצוה להרבות בסעודת ראש חודש משום שנאמר (במדבר י') וביום שמחתכם

^{כז} שתילי זיתים תי"ט סק"ט.

^{כח} הרבנים שליט"א, ועי' כף החיים תי"ט סק"ו.

^{כט} כן הובא בספר מצפונות יה"ת עמ' קע"ו.

^ל הרבנים שליט"א מכל המחוזות.

^{לא} כן מסרו הרבנים שליט"א, וכן מנהג ק"ק עדן, זולת מחוז שרעב ומחוז ביצ'א שהקפידו בכך, הגר"מ צובירי שליט"א הגר"י זכריה שליט"א. גם הגר"ע בסיס שליט"א העיר שיש מן הותיקים שדקדקו בזה.

^{לב} שו"ע סי' ת"כ ס"א, ויו"ד סי' ת"א ס"א.

^{לג} שו"ע יו"ד שם.

^{לד} שו"ע ת"כ ס"ב.

ובמועדיכם ובראשי חדשיכם, הוקש ראש חודש למועדים ללמדנו שמצוה להרבות בסעודתו^{לה}, אמנם רוב הצבור לא דקדקו בזה^{לו}. כג. נחלקו הפוסקים אם יוצא אדם ידי מצות סעודת ראש חודש במה שמרבה בסעודה בליל ר"ח^{לי}, ומכל מקום אם מרבה בסעודת היום אין צריך להרבות גם בסעודת הלילה^{לח}. כד. מובא במדרש פסיקתא כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד ראש השנה, חוץ ממה שמוציא בשבתות וימים טובים וראשי חדשים וחולו של מועד ומה שהתניקות מוליכין לבית רבן [כלומר שכר לימוד עבור לימוד בניו], שבאלו אם מוסיף מוסיפין לו, ואם פוחת פוחתין לו^{לט}.

^{לה} שתילי זיתים סי' תי"ט סק"א בשם הלבוש. טעמים נוספים ראה במסגרת.
^{לו} עריכת שלחן סי' תי"ט, וכן מסרו הרבנים שליט"א מרוב המקומות, אמנם הגר"מ צובירי שליט"א, והגר"ע בסיס שליט"א מסרו שנהגו להרבות בסעודה לכבוד ר"ח.
^{לי} הערוך לנר סנהדרין ע' ב' הוכיח מדברי המג"א תי"ט סק"א שיוצאין יד"ח סעודה אף בלילה, וכ"כ בפני משה על הירושלמי תענית פ"ד ה"ג, ואשל אברהם בוטשאטש, מאידך בשו"ת משנה שכיר ח"ב סי' פ"ג הביא מדברי הרא"ש ברכות (סי' כ"ג מ"ט ב' דמבואר דבליל ר"ח פשיטא שאין מחזירין על יעלה ויבא כיון דאין מקדשין את החודש בלילה, ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז סי' י"א) הוכיח כן ממה שהסמיכו סעודת ראש חודש מן הכתוב וביום שמחתכם, ובעינן דוקא יום דומיא דדרשינן בגמ' מגילה ז' ב' לענין סעודת פורים שאין יוצא בלילה משום דימי משתה ושמחה כתיב. וכ"ד נימוקי או"ח סי' תי"ט.
^{לח} משנ"ב תי"ט סק"ב.
^{לט} והובא בטור סי' תי"ט, וברוקח סי' רכ"ח.

מעמים למצות סעודה בראש חודש

ומצוה להרבות בסעודת ר"ח דגרסינן במגילה באלו אמרו מקדימין וכו' אבל בסעודת פורים וסעודת ר"ח אלמא דמצוה הוא דחשיב ליה בהדי סעודת פורים, ואיתקש נמי למועד דכתיב (במדבר י') וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם וכתיב (שמואל א כ') גבי דוד כי זבח משפחה לנו ור"ח הי' דכתיב ויהי ממחרת החדש.

(טור אורח חיים סימן תי"ט,)

ומצוה לאכול ר"ח כמו מועד דאיתקש בתורה וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ובנביאים והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וכתיב מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת. וכתיב והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתי וכל מועדיה וכתיב בשאול גם תמול גם היום אל הלחם. והשיבו יהונתן כי זבח משפחה לנו וכתיב ויהי בחדש השני ב' ימים היה החדש ומצינו בסנהדרין בפ' בן סורר אכל בעיבור החדש אינו בן סורר ומורה. ירושלמי אמר ר' יוחנן לוי' ברבית לחבורת מצוה וקידוש החדש.

(הרוקח סי' רכ"ח)

ונהגו כל ישראל לעשות סעודה גדולה משאר הימים מפני כבוד היום שהוא כפרה לישראל כמו שאמרו ז"ל הביאו כפרה עלי שמעטתי את הירח כלומר בעבורי על שמעטתי את הירח ממאור שלה ואני רוצה לעשות לה כבוד שיתכפרו בה כל ישראל בכל עת שתתחדש, ובפרקי דר' אליעזר מצינו מנהג גדול בישראל שעושין סעודה בראשי חדשים ובימים טובים כדי שזכור תפלת המוספין ושאסור ראש חדש בעשיית מלאכה לנשים ויום טוב אף לאנשים ויש נותנין טעם אף לסעודת ראש חדש זכר לסעודה שעושין לעידי הלבנה בזמן שהיו מקדשין על פי הראיה.

(כל בו סי' מ"ג)

עשיית מלאכה

כה. ראש חודש מותר בעשיית מלאכה^מ, אולם מקומות שנהגו הנשים שלא לעשות בו מלאכה הוא מנהג טוב^{מא}.

כו. ואולם מנהג רוב המקומות בקהילות תימן שעושות הנשים מלאכה בר"ח כשאר ימים^{מב}, ומקצת נשים נהגו שלא לעשות מלאכה בראש חודש, כגון כיבוס וגיהוץ אריגה ותפירה^{מג}.

כז. המניעה ממלאכה במקומות שנהגו הוא אף שאין עושות לצורך פרנסה^{מד}.

כח. כשראש חודש שני ימים יש אומרים שאין עושות מלאכה בשני הימים^{מה}, ויש אומרים שעליהם להמנע ביום שני של ראש חודש שהוא עיקר ר"ח, וביום ראשון של ר"ח תלוי במנהג המקום^{מו}.

^מ כמבואר בערכין י' ב'.

^{מא} שו"ע סי' תי"ז. ויש שאף האנשים לא יצאו לסחורה בראש חודש, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב. [ואע"פ שכתב המשנ"ב סק"ב ושע"ת סק"ג שמנהג אנשים לא לעשות מלאכה אינו מנהג, נהגו בזה כד' יוסף אומץ שכתב שאנשים הנוהגים שלא לעשות מלאכה רשאי ותחשב לו לצדקה].

^{מב} הרבנים שליט"א, וכן יש שנהגו בק"ק שרעב.

^{מג} הגר"ש קורח שליט"א שיש שנמנעו מעשיית מלאכה, הגר"מ צובירי שלא עשו רק מלאכות הבית, וכן שמענו על עוד שנהגו בזה. שיטה מחודשת בענין זה למהר"י ונה שכתב: ולכן נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה מן המנחה ולמעלה בר"ח. ע"כ. כלומר שאין המניעה אלא מן המנחה ולמעלה, וצ"ע.

^{מד} כ"כ באליה רבה סק"ה, וזה דלא כערוך השלחן תי"ז ס"י שכתב להיפוך שלא קיבלו עליהן להפסיד פרנסתן, ובדברי הא"ר מבואר דפשיטא ליה להיפוך. ועי' לקט יושר עמ' ס"ח שאין להתיר אף לצורך חתונה.

^{מה} רוקח סי' רכ"ח ומובא בב"י, ובשער הציון ציין שכ"כ הרשב"ץ ח"ג סי' רמ"ד.

^{מו} משנ"ב תי"ז סק"ד.

טעם מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש

שמעו הנשים ולא קבלו עליהם ליתן נזמיהן לבעליהן, אלא אמרו להם אתם רוצים לעשות שקוץ ותועבה שאין בו כח להציל, לא שמעו להם, ונתן הב"ה שכרן של נשים בעה"ז ובעה"ב, ומה שכר נתן להם לעה"ב לעה"ז שהן משמרות ראשי חדשים, שני' המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעורייך מו.

(פרקי דרבי אליעזר פמ"ד)

ושמעותי מאחי הרב יהודה טעם לדבר לפי שהמועדים נתקנו כנגד אבות פסח כנגד אברהם דכתיב (בראשית יח) לושי ועשי עוגות ופסח היה, שבועות כנגד יצחק שתקיעת שופר של מתן תורה היה בשופר מאילו של יצחק, סוכות כנגד יעקב דכתיב (בראשית לד) ולמקנהו עשה סוכות, וי"ב ראשי חדשי השנה שגם הם נקראים מועדים כנגד י"ב שבטים וכשחטאו בעגל ניטלו מהם וניתנו לנשותיהם לזכר שלא היו באותו חטא:

(טור אורח חיים סימן תי"ז)

סדר התפלה לילי ראש חודש

כט. לילי ראש חודש קודם תפלת ערבית עומד הרב או החזן ואומר פיוט שער הרחמים^{מח}, בקול תחינה וכיסופים.

ל. אחר פיוט שער הרחמים אומרים הצבור בקול רם ובנעימה מזמור ברכי נפשי^{מט}, וטעם אמירתו, להסוברים שהוא שיר של ראש

^{מז} וראה מה שהוסיף בדברי פרקי דר"א באור זרוע סי' תנ"ד.

^{מח} יש לציין שבתכלאל מהר"י ונה העלה פיוט זה [וכן פיוט שירו לאל נבונין] בשחרית וכתב שיש מקומות שמוסיפין קודם הברכות בקשה זו.

חודש, הרי זה כמנהג אמירת מזמורי המועדים בלילי ימים טובים קודם תפלת ערבית^א, ולנוהגים לומר מזמור שירו לה' לשיר של ר"ח, יש שפירשו שטעם אמירת ברכי נפשי בליל ר"ח משום שעם התחדשות הלבנה מתעוררים המקטרגים וסגולת מזמור זה להרוג המזיקים^ב.

לא. כשראש חודש שני ימים אומרים את הפיוט שער הרחמים ומזמור ברכי נפשי בשני הלילות.

לב. כשחל ראש חודש בשבת אין אומרים פיוט שער הרחמים וברכי נפשי, ובמקום זה יש שנהגו לומר פיוט שירו לאל נבוני, ראה להלן בסדר שבת ור"ח.

אמירת פסוק 'והוא רחום' בראש חודש
לג. ברוב קהילות השאמי נהגו שלא לומר פסוק 'והוא רחום' בראש חודש, בין בערבית ליל ראש חודש בין בתפלות שחרית ומנחה קודם פסוק ה' הושיעה^ב, או מפני שאין אומרים בו תחנון^ג או מפני

^א מפיוט זה ואמירת ברכי נפשי לקוחים מסידורי ספרד, ואין להם זכר ברמב"ם והתכאליל הקדמונים.

^ב כן משמע מדברי עץ חיים בדעת הרמ"ע מפאנו סי' כ"ה, [אף שדברי הרמ"ע אינם אמורים לגבי אמירת ברכי נפשי בלילה אלא ביום, וצ"ע].

^ג עץ חיים בשם זקנים ת"ח.

^ד ויש שנהגו שלא לאמרו בלילה, אבל ביום אומרים אותו. הגר"ע בסיס שליט"א, וכן יש שנהגו בק"ק שרעב. הגר"מ צובירי שליט"א.

^ה כמובא בספר לחם שלמה למהר"ר שלמה הכהן רבו של מהר"י ונה שאין אומרים פסוק והוא רחום בכל יום שאין נופלים על פניהם, וכן הביא בשמו בתכלאל מהר"י ונה, וכ"ה מנהג ק"ק ד'מאר (הגר"ח דחבש שליט"א), הגר"מ צובירי שליט"א שיש שנהגו כן בק"ק שרעב, ק"ק עדן כמובא בסידור תפלת החודש עדן (עמ' קמ"ב).

שמתפללים בו מוסף^נ, בבלדי ומקצת מהשאמי^נ נהגו לאמרו
כשאר ימי החול, שאין נמנעים מלומר פסוק והוא רחום אלא
בשבת יום טוב^נ.

לד. הנוהגים שלא לומר פסוק והוא רחום, בערבית אחר ברכי נפשי
אומרים מיד קדיש וברכו^נ.

יעלה ויבא

לה. ערבית ליל ר"ח, וביום ר"ח בשחרית ומנחה, מזכיר בתפלת י"ח
יעלה ויבא בברכת רצה.

לו. מותר להכריז על ר"ח בין הקדיש לתפלה ואין בדבר משום
הפסק^נ, אך לא נהגו בקהילותינו להכריז בין הקדיש לתפלה
אלא הרב או ממונה מהקהל כשמגיע ליעלה ויבא אומר בקול רם
יעלה ויבא, ויש מן הגדולים שנהגו להגביה את הקול באחת
מתיבות אלהינו בברכות שלפני רצה^נ.

לז. כשאומר הש"צ יעלה ויבא בחזרת הש"צ אין להפסיק בעניית אמן
כשאומר זכרנו ה' וכו'^ס.

^נ כן כתב מהר"י צובירי בסידור כנסת הגדולה שמנהג ביהכנ"ס הרשב"א כ"צ (אלאוסטא) בק"ק
צנעא שאין נמנעים מלאמרו אלא ביום שיש בו תפלת מוסף. [והגר"ע בסיס שליט"א מסר שהיו
כאלה שהקפידו לא לומר לפני ערבית, אך בזמירות היו אומרים].

^נ הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית.

^נ כמש"כ בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' ער"ה, וכן יש שנהגו בק"ק שרעב.

^נ ובק"ק עדן נהגו לומר פסוק ה' הושיעה ואח"כ אומר קדיש. (סידור תפלת החודש עדן עמ'
קמ"ב).

^נ שו"ע סי' רל"ו ס"ב.

^נ כן מנהג כמוהר"ר סעיד אלעוזיירי זצ"ל מנהיגה הדגול של ביהכנ"ס הרשב"א כ"צ בדור
האחרון, וכמוהר"ר יוסף שמן זצ"ל, וכן מסר הגר"א אריה שליט"א שכן נהג אביו מהר"א אריה
זצ"ל.

^ס שתילי זיתים סי' תכ"ב סק"א בשם שכ"ג ותולעת יעקב, ומסתימת לשון רבינו משמע שאין
להפסיק בו בעניית אמן כלל, וכן מנהג כל קהילות תימן, ולאפוקי ממנהג קהילות אשכנז שנוהגים

לח. נוסח התכאליל הקדמונים^{סא} יעלה ויבא וכו' ויזכר לפניך ה' אלהינו וכו' וזכרון כל עמך בית ישראל יעלה לפניך, וכן נשתמר נוסח זה בכמה מקהילות השאמי^{סב}.

טעם שמזכירין יעלה ויבא בברכת רצה ובבונה ירושלים

יעלה ויבא היא תפלה ותחנונים לבקש רחמים על ישראל ועל ירושלים להשיב עבודה למקומה לעשות קרבנות היום, ועל כן תיקנוה בעבודה שהיא תפלה להשיב ישראל לירושלים, וכן בברכת המזון תיקנוה בבונה ירושלים שהיא תפלה ורחמים על ישראל וירושלים.

(עפ"י רש"י ותוספות שבת כ"ד א')

שכח ולא הזכיר יעלה ויבא

לט. שחרית ומנחה אם שכח ולא הזכיר יעלה ויבא ונזכר אחר שאמר ברוך אתה ה' קודם שסיים המחזיר, יסיים למדני חוקיך ויחזור

להפסיק בעניית אמן, ואע"פ שבדבריהם מבואר שדנו אם להפסיק בעניית אמן על כל פסקא או לענות אמן בסוף [ועי' גם תשובת רב האי גאון בשבלי הלקט תפלה סי' כ"ג], מכל מקום מדברי רבינו נראה שאין להפסיק כלל בין בתחלה בין בסוף, וכן המנהג.

^{סא} כתב מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"ב עמ' ע"ב כי בכל התכאליל שראיתי העתיקים ביותר לרבות התכאליל שמשנות הרל"ג והרנ"ח ליצירה וגם המאוחרים לרבות תכאליל של מהר"י בשירי, מהר"י ונה, מהר"י עדוי, ומהר"י פתיחי כולוהו גרסי יזכר לפניך ה' אלהינו (ויש מוסיפים פקדוננו כמו תכלאל משנת הרנ"ח) זכרוננו וכו' עד וזכרון כל עמך בית ישראל יעלה לפניך (ויש מוסיפים ה' אלהינו כגון תכלאל מהר"י פתיחי), ויש להוסיף שכן גרס בתכלאל מהר"י משתא, וכן הובאה גירסא זו בתכלאל קדמונים שכ"ה בתכלאל הקדום. ומהר"י נטה בזה מנוסח התכלאל והעלה נוסח הרמב"ם.

^{סב} כ"ה בסידור תפלת החודש כמנהג עדן, בק"ק ד'מאר הוסיפו יעלה לפניך ה' אלהינו (מבלי להוסיף ה' אלהינו בתחלה) כמובא בתכלאל שתילי זיתים בעריכת הגר"ח דחבש שליט"א.

ליעלה ויבא^ט, ואם כבר חתם המחזיר שכינתו לציון ונזכר קודם שפתח במודים, אומר שם יעלה ויבא וממשיך בברכת מודים^ט, ואם כבר פתח במודים חוזר לתחילת ברכת רצה, ואם כבר סיים תפלתו ואמר יהיו לרצון שאחר אלהי נצור, חוזר לראש התפלה^{סה}.

מ. במה דברים אמורים בשחרית ומנחה, אבל אם שכח להזכיר יעלה ויבא בתפלת ערבית ליל ר"ח בין בלילה ראשון בין בלילה שני אינו חוזר, מפני שאין מקדשין את החודש בלילה^ס.

מא. שכח להזכיר יעלה ויבא בערבית, וכבר סיים המחזיר שכינתו לציון ולא פתח במודים, לא יזכיר יעלה ויבא בין רצה למודים כיון שאינו חוזר^ס, ואף אם אמר ברוך אתה ה' לא יסיים למדני חוקיך אלא המחזיר שכינתו לציון וימשיך בברכת מודים^{סה}.

^ט שלמי חגיגה הובא בשע"ת סק"ד, משנ"ב סי' תכ"ב סק"ה, וציין לדבריו בביאור הלכה סי' קי"ד ס"ו ובמשנ"ב שם ס"ק ל"ב, ויסודם מדברי הריטב"א בתענית ג' ב'. [ויש חולקים בפרט זה וסוברים שלא יסיים למדני חוקיך אלא יחתום המחזיר שכינתו לציון ויאמר מודים, עי' תורת חיים סופר קי"ד סק"ט, אשל אברהם תכ"ב ס"א, בא"ח ש"ב ויקרא סי"ב, אגרות משה או"ח ח"ד סי' צ"ג].

^ט שו"ע סי' תכ"ב ס"א, וכתב בשתילי זיתים סי' קי"ד ס"ק י"ד שאף אם שהה קצת אחר סיום הברכה, כל שלא פתח בברכה שלאחריה אומר במקום שנזכר.

^{סה} שו"ע סי' תכ"ב ס"א. ועי' משנ"ב סי' ק"ה סק"ג בשם שלחן שלמה שצריך להמתין כדי הילוך ד"א, כמבואר שם בשו"ע לענין המתפלל שתי תפלות סמוכות זו לזו.
^ס שו"ע סי' תכ"ב ס"א.

^ט שתילי זיתים סי' קי"ד ס"ק י"ד, וסי' תקס"ה סק"ה, וכן עיקר דלא כסברת האליה זוטא שהביא בסי' רצ"ד סק"ו. וכן נקטו האחרונים בדעת מרן עי' כה"ח סי' תכ"ב סק"ד מה שציין בזה.
^{סה} כן מתבאר במשנ"ב סי' קי"ד ס"ק ל"ב שדוקא בדברים המחזירים עליהם יסיים למדני חוקיך, וכ"כ בשער הציון סי' קפ"ח ס"ק י"ח. [ואף שבריתב"א תענית ג' ב' הביא שנחלקו בזה הרב החסיד וגדולי הצרפתים, מ"מ לדינא מוכח בשו"ע סי' תרפ"ב ס"א שאין מסיים למדני חוקיך בדבר שאין מחזירין כמבואר בשעה"צ שם, ועי' שו"ת הסבא קדישא אלפאנדארי סי' ב' וג'].

מב. ספק אם הזכיר יעלה ויבא בשחרית ומנחה חוזר^{סט}, במה דברים אמורים כשמסתפק תוך כדי תפלתו או מיד אחר תפלתו, אבל אם נפל לו הספק אחר זמן אינו חוזר^ע.

מג. הגיע עד המברך את עמו ישראל בשלום ונזכר שלא הזכיר יעלה ויבא, והש"צ הגיע לקדושה לא יאמר יהיו לרצון הראשון על מנת לענות קדושה עם הציבור, כיון שעל ידי עניית הקדושה יחשב היסח הדעת מהתפלה ויצטרך לחזור לראש התפלה, אלא ימתין קודם יהיו לרצון וישמע הקדושה מהש"צ ויצא ידי חובה בשמיעה, ואח"כ יחזור לרצה^{עא}.

לצאת ידי חובה בתפלת הש"צ

מד. אף על פי שאין הבקי יוצא ידי חובת תפלת י"ח על ידי ש"צ, אם טעה ולא הזכיר יעלה ויבא בתפלת שחרית ומנחה שדינו לחזור ולהתפלל, יכול לצאת ידי חובתו בחזרת הש"צ, ובלבד שיכוין

^{סט} כ"כ מרן בב"י בשם הירושלמי, וכן העלה בשתילי זיתים תכ"ב סק"ה, וציין לדברי מרן בב"י והרבה אחרונים והשמיט הגהת הרמ"א שם שכתב שבספק אינו חוזר, וכך העלה את דברי השתילי זיתים להלכה בתשובת כמוהר"ר חיים קורח זצ"ל [הרואה אור בגליון זה עמ' יט'], וכך פסק המשנ"ב תכ"ב סק"י וכתב שרוב האחרונים וכמעט כולם חולקים על דברי הרמ"א. ואולם מהרי"ץ בעץ חיים (קנ"ג א') העלה את דברי הרמ"א בסתם מבלי חולק, ולא הזכיר כלל דברי מרן המפורשים בב"י ורוב האחרונים שחלקו על דברי הרמ"א, והוא פלא, ואולי לא ראה דברי מרן בבית יוסף בענין זה [כפי שיש בכמה מקומות בתשובותיו ובהגהותיו], וכן תמה על דברי מהרי"ץ הגר"פ קורח שליט"א בביאוריו לתשובת מהר"ח קורח הנ"ל, ולכן נראה שהעיקר כדברי מרן וגדולי האחרונים דרבים ניהו. ומי שרוצה לחוש לסברת הרמ"א יכול להתנות שאם אינו מחוייב תהיה תפלתו נדבה, וכמו שכתבו כן מחכמי הספרדים החוששים לסב"ל אף במקום שהכריעו רוב הפוסקים לברך, שכ"ג סי' תכ"ב, בא"ח ש"ב פ' ויקרא סי"ב, כה"ח תי"ט ס"ק י"ח. [ולגבי ספק אם הזכיר רצה ויעו"י בבהמ"ז כתב בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' ל"ה שאינו חוזר משום דספיקא דרבנן הוא, וגם שם לא הזכיר דברי מרן בב"י לענין ספק אם הזכיר בתפלה, ויתכן שיש לחלק בין בהמ"ז בשבת לתפלת ר"ח, ואכ"מ].

^ע משנ"ב סי' תכ"ב סק"י.

^{עא} שואל ומשיב מהדו"ק ח"ג סי' קס"ט, הובא בכה"ח סי' קכ"ב ס"ק י"ג, שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' נ"ו.

לשמוע כל התפלה מתחילתה ועד סופה ולא יפסיק ולא ישיח, ובסוף התפלה יפסע שלש פסיעות לאחוריו^{עב}.
מה. ומכל מקום כתבו האחרונים שטוב שיתפלל לעצמו ולא יצא בתפלת הש"צ, כיון שקשה לאדם לכוין דעתו לשמוע משליח צבור כל התפלה מראשה עד סופה, ושמא לבבו יפנה ולא ישמע מספר תיבות המעכבים את התפלה^{עג}.

לא הזכיר יעלה ויבא ונזכר אחר שהתפלל מוסף מו. לא הזכיר יעלה ויבא שחרית ונזכר אחר שהתפלל תפלת מוסף יש אומרים שאינו חוזר, ויש אומרים שחוזר^{עד}, ועל כן יחזור ויתפלל ויתנה שאם אין צריך לחזור תהיה תפלה זו תפלת נדבה^{עה}.
מו. לא הזכיר יעלה ויבא שחרית והתחיל להתפלל מוסף, ובעודו עומד בשלש ראשונות, נזכר שלא הזכיר יעלה ויבא ימשיך בפילת י"ח לשם שחרית, ואחר כך יתפלל מוסף^{עו}.

שליח צבור שטעה ולא הזכיר יעלה ויבא מח. שליח צבור שטעה בתפלת הלחש אינו חוזר ומתפלל בלחש מפני טורח הציבור, אלא סומך על תפלתו שיתפלל בחזרה^{עז}.

^{עב} שו"ע סי' קכ"ד ס"י.

^{עג} שתילי זיתים קכ"ד ס"ק כ"ט בשם אחרונים, משנ"ב סק"מ.

^{עד} שתילי זיתים תכ"ב סק"ב. [ועי' שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' כ"ה שג"כ סובר כהכנה"ג שאינו חוזר].

^{עה} משנ"ב תכ"ב סק"ד.

^{עו} מחזיק ברכה בשם זרע אמת, הובא בשערי תשובה ומשנ"ב שם.

והנה בשו"ע סי' ק"ז מבואר דהתחיל לשם חובה אין יכול להשלימו לנדבה, ועי' בביאור הלכה סי' ק"ח שהסתפק בהתחיל לשם תשלומין אם יכול להשלים לשם חובה, וצ"ל דהכא דמהני להשלים לשם שחרית היינו משום דתרוייהו תפלות חובה.

^{עז} שו"ע סי' קכ"ו ס"ד.

מט. שליח צבור שטעה בתפלת החזרה ולא הזכיר יעלה ויבא אם נזכר קודם שהשלים תפלתו, חוזר לרצה, ואם כבר השלים תפלתו אינו חוזר משום טורח הציבור, וסומך על תפלת מוסף שמזכיר בה קדושת היום^{עח}.

דיני הזכרה בתפלת תשלומין

נ. שכח ערבית בליל ראש חודש ומתפלל שחרית שתים לתשלומין, אם שכח להזכיר יעלה ויבא בתפלת התשלומין של ערבית אינו חוזר^{עט}.

נא. היה ראש חודש שני ימים ולא התפלל מנחה ביום ראשון של ר"ח ומתפלל ערבית בליל שני של ר"ח לתשלומין, ושכח להזכיר יעלה ויבא בתפלת התשלומין, אינו צריך לחזור^פ.

נב. שכח יעלה ויבא במנחה של ראש חודש, ובערבית כבר אינו ראש חודש נחלקו הפוסקים אם יתפלל ערבית שתים כיון שאינו משלים הזכרת יעלה ויבא בתפלת התשלומין, ועל כן יתנה שאם אינו חייב בתשלומין תהא תפלתו השניה נדבה^{פא}, אבל אם ראש חודש שני ימים וגם בערבית הוא ראש חודש מתפלל ערבית שתים ואין צריך להתנות^{פב}.

נג. ועל כן ראש חודש שחל ביום שישי ושכח יעלה ויבא במנחה, לא יתפלל שתים בערבית של שבת, כיון שאין משלים יעלה ויבא

^{עח} שו"ע סי' קכ"ו ס"ג.

^{עט} חמדת ימים משמרת החודש פ"ב, פר"ח סי' ק"ח, שתילי זיתים שם ס"ק כ"א, משנ"ב שם ס"ק כ"ו.

^פ פר"ח סי' ק"ח סק"ט הובא בשתילי זיתים סי' ק"ח ס"ק כ"א, ועץ חיים קנ"ג א'.

^{פא} שו"ע סי' ק"ח סי"א.

^{פב} שתילי זיתים שם ס"ק כ"ו, משנ"ב ס"ק ל"ד.

בתפלת התשלומין, ולהתנות שיהא נדבה אינו יכול כיון שאין מתפללים תפלת נדבה בשבת^{פג}.

הלל

נד. לאחר חזרת הש"צ קורים את ההלל בדילוג, ואין מברכים עליו^{פד}.
נה. ומנהגינו לאמרו כל הצבור יחד בקול רם ונעימה, ומפסוק אודך כי עניתני אומר הש"צ בקול רם כל פסוק והצבור כופלים אותו, וכשמגיע לברוך הבא אומר הש"צ ברוך הבא והצבור עונים בשם ה'פה.

נו. בבלדי וחלק מקהילות השאמי נהגו לדלג אף מהללו את ה' כל גויים עד מן המיצר^{פו}, ויש מקהילות השאמי שלא נהגו לדלג פרק זה^{פי}.

נז. אחר קריאת ההלל אומר הש"צ קדיש תתקבל^{פח}.

^{פג} זרע אמת ח"א סי' י"ב הובא במחזיק ברכה סי' ק"ח סק"י, וכ"פ שלמי צבור, שע"ת ס"ק י"ב, משנ"ב ס"ק ל"ו, בא"ח פ' משפטים סט"ז, כה"ח ס"ק נ"ה. [נוכתב דלא כמאמר ס"ק י"ד וערך השלחן סק"ז ופתח הדביר סק"ט יפה ללב סק"ג שלא כתבו כן]. ובכיוצא בזה רמז בשתילי זיתים סי' ק"ח ס"ק י"ג להקשות ע"ד המג"א עיי"ש.

ומכל מקום לרווחא דמילתא יש לומר שיכוין לצאת מהש"צ בברכת מעין שבע לשם תשלומי מנחה, שאף על פי שהעיקר להלכה כמש"כ בשתילי זיתים סי' רס"ח שאין יוצא ידי חובה בברכת מעין שבע, וכן הסכימו האחרונים, מכל מקום באופן זה שאין יכול להתפלל ישמע הברכה לשם תשלומי מנחה להרויח דעת הסוברים שיכול לצאת ידי תשלומי מנחה בברכה מעין שבע.

^{פד} שו"ע סי' תכ"ב ס"ב.

^{פה} כ"ה ברמב"ם הלכות חנוכה פ"ג הי"ד (כגירסת הכת"י), ובכל התכאליל, וכן העלה בסידור כנסת כנסת הגדולה, וכן מובא בנחלת יוסף וסידור תפלת החודש עדן, [אמנם למעשה מנהג ק"ק עדן שאומר כל הפסוק וחוזרים אחריו].

^{פו} כ"ה ברמב"ם ובתכאליל, וכ"כ בסידור כנסת הגדולה, וכן מסרו הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס ק"ק רדאע, הגר"א שמן שליט"א, וכ"ה מנהג ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף מנהגים סי' ג', ותפלת החודש כמנהג עדן.

^{פי} הגר"ש קורח שליט"א ק"ק צנעא, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר, הגר"ע בסיס שליט"א שכן מנהג ביצ'א ושרעב, וכן מסר הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א.

קריאת ההלל ליחיד

נח. שיטת הרמב"ם שבהלל נאמר בדילוג אין היחיד קורא את ההלל כלל^פ, אולם מרן השו"ע פסק שאף המתפלל ביחיד קורא את ההלל בדילוג, וכן מנהגינו^ז.

נט. אף לשיטת הרמב"ם אין חשוב יחיד אלא כשהוא לבדו, אבל אם נמצא בתוך עשרה אף שאין אומרים עתה את ההלל הרי זה קריאה בעבור^צ, ויש אומרים שכל שאין אומר עם העבור הרי זה יחיד^{צב}.

קריאת ההלל בעמידה

ס. מצות קריאת ההלל בעמידה^ג, לפי שהוא עדות שבח המקום ונפלאותיו וניסיו שעשה לנו, ומצות עדות בעמידה^ד.
סא. המנהג פשוט לעמוד בכל ההלל מתחילתו עד סופו^ה.

^{פח} כן המנהג כמש"כ מרן בשו"ע סי' תכ"ג ס"א, וכן העלו המנהג בתכלאל עץ חיים וסידור כנסת הגדולה, וזה אע"פ שאין זכר לאמירת קדיש תתקבל אחר ההלל ברמב"ם והתכאליל אף המאחרים כמהר"י בשירי, מהר"י ונה, ומהר"י משתא, ואמנם הזכירו בתכאליל לומר קדיש אך לא קדיש בתרא שהוא קדיש תתקבל.

^{פט} ומכל מקום כתב הרמב"ם שאם התחיל היחיד בקריאת ההלל ישלים ויקרא בדילוג כדרך שקוראין העבור. ובספר אגודת איזוב לרבי יצחק האיזובי (עמ' קצ"א) כתב בשיטת הרמב"ם 'ואם רוצה יקרא בדילוג כדרך שקורין בציבור', ומבואר שסובר שאין קפידא שיחיד לא יקרא, אלא שאינו חייב ואם רוצה לקרות הרשות בידו.

^צ כן העיד על המנהג בתכלאל מהר"י ונה (בכת"י המתפרסם בגליון זה, אולם בחלק מכתבי היד לא מופיעה תוספת זו שכן נהגו), ואמנם מהרי"ץ בע"ח קנ"ג הביא המחלוקת ולא הכריע, אך העידו כל הרבנים שליט"א שהמנהג לאמרו אף ביחיד.

^{צא} חמדת ימים, פר"ח סי' תכ"ב, הובאו בשתילי זיתים סק"ח,

^{צב} כן מוכח מדברי מהריק"ש, וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' קט"ו.

^{צג} שו"ע סי' תכ"ב ס"ז.

^{צד} שתילי זיתים ס"ק י"ג, משנ"ב ס"ק כ"ח.

^{צה} הרבנים שליט"א.

סב. כיון שמצות ההלל בעמידה אין לסמוך על דבר שאם ינטל אותו דבר יפול, שסמיכה זו חשובה כשיבה^{צו}.

הפסקה באמצע ההלל

סג. אין להפסיק בשיחה באמצע ההלל, אולם מותר להפסיק לשאול בשלום אדם שצריך לנהוג בו כבוד, ומשיב שלום לכל אדם.
סד. עשה צרכיו באמצע ההלל מן הדין מותר לברך אשר יצר בתוך ההלל אף באמצע הפרק^{צו}, אולם עדיף שיברך אחר ההלל^{צח}.
סה. שהה באמירת ההלל אף אם שהה כדי לגמור את ההלל אינו חוזר לראש, אלא ימשיך ממקום שהפסיק^{צט}, ואין חילוק בין אם השהיה היתה מחמת אונס או רצון.

נשים

סו. נשים פטורות מקריאת ההלל שהיא מצוה שהזמן גרמא^ק.

הלל בבית האבל

סז. המנהג בהרבה מקהילות תימן לומר את ההלל בבית האבל בין בראש חודש בין בחנוכה^{קא}, ויש מקומות שנהגו שלא לאמרו בבית האבל^{קב}, ויש שנהגו שהאבלים בלבד נמנעים מלאמרו^{קג}.

^{צו} מג"א הובא בשתילי זיתים תכ"ב ס"ק י"ג.

^{צז} כן מתבאר ממש"כ במשנ"ב סי' נ"א סק"ח בשם דרך החיים, ובבאור הלכה שם ד"ה צריך ליזהר, וסי' נ"ג ס"ג ד"ה אין לברך, לענין ברכת אשר יצר בין הפרקים, וה"ה להלל דמותר אף באמצע הפרק שדין אמצע הפרק בהלל בדילוג כדין בין הפרקים דפסוקי דזמרה.

^{צח} עי' בבאור הלכה שם בשם הח"א שכתב כן לענין פסוקי דזמרה שימתין מלאמרם עד אחר התפלה, והבה"ל דחה שמא יצטרך עוד הפעם ויפסיד הברכה, אולם בהלל שזמן מועט הוא שפיר יש לומר כן.

^{צט} שו"ע סי' תכ"ב ס"ה.

^ק כמבואר במתני' סוכה ל"ח א', לענין ימים טובים שהאנשים חייבים בהלל, וכ"ש בהלל דר"ח שאינו אלא מנהג, וכ"כ מג"א תכ"ב סק"ה.

סמך מן הכתובים לקריאת ההלל בראש חודש

ומצינו סמך לקריאת ההלל בר"ח שרמזו דוד במזמור הללויה הללו אל בקדשו (תהלים ק"ג) שיש בו י"ב פעמים הללויה כנגד י"ב חדשים ומשמע הללו אל בקדשו על קדוש החדש, ולכן כופלים פסוק כל הנשמה תהלל יה כנגד חודש הי"ג שבשנה מעוברת.

(שבלי הלקט כל בו סי' מ"ג בשם הגאונים, שתילי זיתים סי' תכ"ב סק"ו)

הטעם שקורים ההלל בדילוג

הטעם שקורים ההלל בדילוג לפי שאינו אלא מנהג, ועוד שראש חודש הוא יום כפרה וסליחה כמו שאנו אומרים בתפלת מוסף של ראש חודש זמן כפרה לכל תולדותם, ועל כן הרי הוא כראש השנה ויום הכיפורים שהם ימי דין, ואין ראוי לומר בו שירה גמורה.

(שתילי זיתים שם)

^{קא} מהרש"י הלוי בשם חמיו מהר"א הכהן דברי ש"ח עמ' רצ"א, שו"ת החיים והשלום סי' קמ"א, סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תש"ג, וכן מסרו הרבנים שליט"א מק"ק צנעא, הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע, וכן יש שנהגו בק"ק שרעב, וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף מנהגים סי' ג'. ועי' מש"כ בזה הגר"פ קורח שליט"א בספר בית מועד ח"א עמ' תק"מ תקמ"א.

^{קב} שתילי זיתים סי' קל"א ס"ק י"א העלה שיטת הפוסקים דאין אומרים הלל בבית האבל ובשם מג"א כתב דבחנוכה טוב שיאמר כל אחד בביתו, וכן מסרו על המנהג הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב. ומנהג ק"ק ביצ'א שבר"ח אין אומרים, אבל בחנוכה שהוא חיוב אומרים. הגר"י זכריה שליט"א.

ועי' שתילי זיתים סי' תכ"ב כתב שאם יש מקומות שנהגו לאמרו אין מוחין בידם, ונראה שרמזו בזה שיש חילוקי מנהגים בזה. [וכיוצ"ב כתבנו בהלכות חנוכה לענין המנהג לצאת על ידי קטן בהדלקת נ"ח].

^{קג} הגר"ע בסיס שליט"א, וציין שהאבלים יוצאים החוצה מחדר התפלה בזמן אמירת ההלל. וכן יש שנהגו בק"ק שרעב שהאבל נמנע מלאמרו.

קריאת התורה

סח. לאחר ההלל וקדיש תתקבל מוציאים ספר תורה ופותח החזן יהי ה' וכו' וקוראים בתורה ארבעה קרואים בפרשת תמיד וראש חודש שבפ' פנחס, הכהן קורא מוידבר עד עולה תמיד, הלוי חוזר וקורא פסוק ואמרת להם עד רביעית ההין, השלישי קורא מעולת תמיד עד על עולת התמיד ונסכה, והרביעי קורא מובראשי חדשיכם עד יעשה ונסכו, ואחר הקריאה אומר העולה הרביעי קדיש.

סדר היום למנהג השאמי

סט. בשאמי – אומרים ה' הושיעה מדלגים מזמור יענך ואומר החזן^{קד} שפתח ס"ת קדושת ובא לציון, ולאחריו שלשה מנהגים הם, יש נוהגים^{קה} לומר בית יעקב ומזמור של יום הושיענו עד אמן ואמן, ואחריו אומר החזן יהללו וכו' ומחזיר ס"ת להיכל ומתפללים מוסף, ואחר המוסף אומרים שיר של ראש חודש ברכי נפשי. ויש שנוהגים שמיד אחר חזרת ס"ת להיכל אומר החזן קדיש ומתפללים מוסף ואחר תפלת מוסף אומרים בית יעקב ושיר המעלות שיר של יום וברכי נפשי^{קי}. ויש נוהגים שאין אומרים בית

^{קד} כן המנהג שהחזן אומר ובא לציון ולא הש"צ שהתפלל באותו יום, כמש"כ מהר"י צובירי זצ"ל, וכן מסרו על המנהג הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, מנהג ק"ק שרעב.
^{קה} הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"ע בסיס שליט"א שיש נהגו כן.

^{קי} הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר, יש שנהגו כן במחוז שרעב, יסוד למנהג זה לומר שיר של יום אחר המוסף יש לו סימוכין בתכאליל שקדמו למהרי"ץ שסידרו כל סדר היום מתהלה לדוד כולל שיר של יום עם שיר של ר"ח לאחר תפלת מוסף. [וכנראה השתנה המנהג בק"ק צנעא לאמרו קודם מוסף עפ"י השו"ע וסידורי ספרד שהביאו לומר תהלה לדוד וובא לציון קודם מוסף וכפי שמוכא מנהג זה בעץ חיים ממהר"י צעדי זצ"ל].
וכן מנהג ק"ק ביצ'א שאומרים הכל אחר מוסף אלא להקדים מזמור ברכי נפשי לבית יעקב ושיר של יום, הגר"י זכריה שליט"א וציין שכ"ה בכל בו.

יעקב ומזמור של יום כלל בראש חודש ובמועדים אלא אומרים ברכי נפשי בלבד לאחר מוסף^{קז}.

ע. בראש חודש טבת יש נהגו לומר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד קודם מוסף אחר שיר של יום, ויש נהגו לאמרו אחר מוסף אחר ברכי נפשי^{קח}.

עא. קודם המוסף חולצים התפילין, יש שנהגו לחלוץ קודם הקדיש^{קט}, ויש שנהגו לחלוץ תוך כדי הקדיש^ק, ויש שנהגו לחלוץ אחר הקדיש^{קי}.

^{קז} שתילי זיתים סי' קל"ב ס"ק י"ב, סידור כנסת הגדולה, וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בתפלת החודש עדן עמ' קי"ז.

^{קח} הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב.

^{קט} הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר, ק"ק עדן.

^ק סידור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקס"ב, וכן מסר הגר"פ קורח שליט"א על מנהג השאמי, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, וכ"ה מנהג ביצי'א הגר"י זכריה שליט"א, וכן נראה בסדור תפלת החודש עדן עמ' שס"ט [נכתב שם שמן הישר שלא לחלצן עד אחר אמירת יש"ר].

והנה במשנ"ב סי' נ"ו סק"ה כתב שלא לקפל הטלית והתפלין בעת אמירת הקדיש, ונראה שאין זה סותר למנהג זה שעד כאן לא אמר המשנ"ב אלא לקפל הטלית והתפלין שאינו צורך התפלה, ואין זה אלא עסק בעלמא שאין להתעסק בעת הקדיש, משא"כ חליצת תפלין שהוא לצורך התפלה שפיר דמי לחלוץ תוך כדי הקדיש, ועוד שמן הסתם בכוונה נמנעו מלחלוץ אחר הקדיש כדי שלא יהיה הפסק בין הקדיש לתפלת העמידה, ולחלוץ קודם קדיש לא רצו משום שיש להניח התפלין עד מוסף, וכיוצא בזה מנהגינו פשוט לחלוץ התפלין במוצאי תעניות בעת אמירת ק"ש ומקורו בדברי הגאונים הרי דשפיר דמי לחלוץ תפלין תוך כדי ק"ש וקדיש כל שנעשה לצורך התפלה.

ועוד שמפורש בפוסקים שיש להתיר חליצת תפלין בחזרת הש"צ שכ"כ בבאר היטב סי' ל' שמהרי"ל חלץ התפלין מיד אחר הקדושה, וכ"כ המשנ"ב סי' ל"א סק"ז לענין חוה"מ שיש נוהגים לחלוץ התפלין בחזרת הש"צ, ומקורו בדברי הפמ"ג סי' תרנ"א משב"ז סק"ז, והרי הפמ"ג הוא הוא שצווה בסי' ל"ד משב"ז סק"ב על הנוהגים להניח תפלין דר"ת בחזרת הש"צ, וע"כ לומר כמש"כ בספר תורת חיים סופר סי' תקנ"ה בביאור מנהג מהרי"ל שיש לחלק בין הנחת תפלין לחליצת תפלין שיש להתיר בחזרת הש"צ וה"ה לקדיש שהרי הקדיש נלמד מדין חזרת הש"צ. ונמצא שמנהגינו יש לו יתד בדברי הפוסקים ולא דבר ריק הוא.

^{קי} מנהג זה הובא בעץ חיים בשם משנת חסידים, וכן מסר הגר"מ צובירי שליט"א שכך נהגו המדקדקים, מנהג ק"ק שרעב.

סדר היום למנהג הבלדי

עב. בבלדי – אחר קריאת התורה אומר החזן יהללו ומחזירים ספר תורה למקומו, והוא רחום ה' הושיעה אין אומרים מזמור יענך, ובא לציון וכו', [ויש שנוהגים שאומרו הש"צ שמתפלל מוסף^{קיב}], שיר של יום, חולצים התפילין, ואומרים מזמור של ראש חודש מזמור שירו לה' שיר חדש וה' מלך ירגזו עמים, לדוד אליך ה' נפשי אשא, וכו' עד לעולם ועד, ועומד הש"צ ואומר הקדיש קודם תפלת מוסף.

תפלת מוסף

עג. יש שנהגו שאת הקדיש שקודם מוסף אומר החזן שהוציא ס"ת^{קיג}, ויש שנהגו שאומרו הש"צ שמתפלל מוסף^{קיד}.
עד. נעימת המוסף כנעימת תפילות החולקט^{קטו}, אלא שנאמרת בנעימה^{קטז}.
עה. נתקבל המנהג לומר כתר בקדושת מוסף בכל קהילות תימן^{ק"ז}, ברוב הקהילות נהגו במוסף ראש חודש לומר 'ועמד' במקום 'עם

^{קיב} הגר"פ קורח שליט"א.

^{קיג} סידור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקס"ב, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, וכן מסרו הגר"ע בסיס שליט"א והגר"א שמן שליט"א שיש נוהגים כן.

^{קיד} הגר"פ קורח [למנהג שהש"צ יורד לפני התיבה לתפלת מוסף מובא לציון], הגר"ע בסיס שליט"א והגר"א שמן שליט"א שכן מנהג הרוב, הגר"ח דחבש ד'מאר, ק"ק עדן.
^{קטו} הרבנים שליט"א.

^{קטז} הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^{ק"ז} כ"ה בתכלאל מהר"י ונה, מהר"י משתא, ומהר"י צאלח, אע"פ שלא נזכר ברמב"ם ובתכאליל הקדמונים.

עמך' שאומרים במוסף שבת ויום טוב, ויש שנהגו לומר נוסח אחד בר"ח שבת ויום טוב קי"ח.

עו. אחר תפלת מוסף מנהג השאמי לומר ברכי נפשי שהוא שיר של ר"ח קי"ט, [ויש שנהגים לומר כאן בית יעקב וסדר שיר של יום של אותו היום כמובא לעיל].

סדר שבת וראש חודש

עז. ראש חודש שחל להיות בשבת ערבית שחרית ומנחה מוסיף יעלה ויבא בתפלות שבת, ואין מזכיר שבת ביעלה ויבא קכ.
עח. ליל שבת ור"ח, בבלדי וחלק מהשאמי נהגו לומר אחר בר יוחאי פיוט שירו לאל נבוניקבא, ובשאמי יש שנהגו לומר פיוט זה בבוקר קודם ברוך שאמר קכב, ויש שנהגו לאמרו לפני קריאת ספר שניקבג, ויש שלא נהגו לאמרו כלל קכד.

קי"ח מנהג ביהכנ"ס הרשב"א כ"צ (אלאוסטא) כמובא בסידור כנסת הגדולה, ושם נהגו לומר גם בשבת ויו"ט 'ועמך', וכ"ה בסידורי אמ"ד מלפני כשלש מאות שנה. מאידך בנחלת יוסף סי' ג', ובסידור תפלת החודש כמנהג עדן גם בר"ח הנוסח 'עם עמך' כשבת ויו"ט.

קי"ט מקורו בספר המנהיג, הטור, אבודרהם, וכ"ה בספר אגודת איזוב לרבי יצחק האיזובי, שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' כ"ה שיש סמך לזה במדרש הנעלם (פ' וירא צ"ז ב'), וכן מנהג השאמי המפורסם כמובא בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמ' רמ"א ושם הביא עוד מקורות לאמירתו בר"ח), וכן מנהג רוב השאמי, ויש שלא נהגו לומר ברכי נפשי, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר [אלא א"כ היה פנאי היו אומרים].
קכ שו"ע סי' תכ"ה ס"א.

קכ"א כ"ה בתכלאל עץ חיים מהדורת תרנ"ד, ועפ"י התפשט בכל קהילות הבלדי, אף שלא העלהו מהרי"ץ בסידורו. וכן נהגו בק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א, וכן מסר הגר"א אריה שליט"א שיש נוהגים כן.

קכב כ"ה בסידור כנסת הגדולה, וכ"ה מנהג ביצ'א הגר"י זכריה שליט"א, סידור פאר התפלה (ביצ'א), [וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה שהעלה פיוט זה בשחרית כנ"ל].

קכג כ"ה מנהג השאמי ברדאע כפי שמסר הגר"ע בסיס שליט"א.

קכד הגר"ש קורח שליט"א שאין מנהג השאמי לאמרו, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר. בק"ק עדן נהגו לאמרו בשלחן השבת בנעימה מיוחדת.

עט. בשחרית קוראים שבעה בסדר הפרשה הקבועה לשבת זו, העולה שביעי אומר קדיש, ואומרים מזמור השמים מספרים^{קכ}, ובבלדי יש שנהגו לומר מזמור שירו לה' שיר חדש^{קכ}, ומוציאין ספר שני ומפטיר וביום השבת^{קכ}.

פ. למנהג השאמי אומר המפטיר קדיש^{קכ}, ולמנהג הבלדי אינו אומר קדיש^{קכט}.

פא. ומפטירין השמים כסאי, ואף אם ר"ח גם ביום ראשון מנהג רוב קהילות תימן שאין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש^{קל}, ומקצת מן השאמי נהגו להוסיף פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש^{קלא}.

פב. ראש חודש אב שחל בשבת אין מפטירים השמים כסאי, אלא הפטרת "שמעו" בשאמי, והפטרת "חזון" בבלדי^{קלב}.

^{קכ} כן מנהג קהילות השאמי, ורבים מהבלדי כמו שמסרו הגר"פ קורח שליט"א [זולת אם יש שלשה ספרים שעל ספר ג' אומר מזמור שירון], הגר"א שמן שליט"א. והגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב מסר כי מנהגם בק"ק שרעב לומר מזמור ברכי נפשי.
^{קכ} הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א.

^{קכ} תכלאל עץ חיים קנ"ז ב' וכן הוזכר המנהג בפשיטות בשאלת אנשי עדן לרבי יהושע הנגיד מובא בפי' מהר"ס עדני פי"ד מהלכות תפלה עיי"ש.

^{קכ} שתילי זיתים סי' רפ"ב ס"ק י"ג.

^{קכט} תכלאל עץ חיים ח"א קס"ג א'.

^{קל} כן מבואר בשתילי זיתים סי' תכ"ה ס"ב שהעלה הגהת הרמ"א שנוהגים שאין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש, וכן מסרו הרבנים שליט"א מרוב הקהילות, ואף בק"ק שרעב מסר הגר"מ צובירי שליט"א שעפ"י רוב לא נהגו להוסיף.

^{קלא} הגר"ח דחבש שליט"א שיש נהגו כן בק"ק ד'מאר, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, והגר"מ צובירי שליט"א שיש שנהגו כן בק"ק שרעב.

^{קלב} שתילי זיתים סי' תכ"ה סק"ה, מהרש"י הלוי דש"ח עמ' קצ"ד, [וכתב שיש חולקים מטעם שהשמים כסאי נזכרה בתלמוד, וכ"כ מהר"ל קשת זצ"ל בהגהה לעץ חיים שלמנהג הבלדי מפטירין השמים כסאי], וכן מסר הגר"פ קורח שליט"א שהמנהג להפטיר חזון.

פג. ראש חודש אלול שחל בשבת מפטירין עניה סוערה^{קלג}, מנהג השאמי שאין דוחים הפטרות שבע דנחמתא משום הפטרה כלל^{קלד}, ובבלדי נהגו להפטיר השמים כסאי^{קלה}.
פד. בברכות ההפטרה שלאחריה בקהילות הבלדי נהגו להזכיר ראש חודש בתוך ברכת ההפטרה אבל לא בחתימה^{קלו}, אולם בקהילות השאמי נהגו שאין מזכירים ראש חודש בברכות ההפטרה כלל^{קלי}.

^{קלג} שו"ע סי' תכ"ה ס"ב.

^{קלד} כדברי השו"ע סי' תכ"ה ס"א, ושתילי זיתים שם סק"ה, והשמיט הגהת הרמ"א, וכמש"כ מהר"י צובירי זצ"ל בפרשה מפורשה ח"ג עמ' שפ"ג, וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה, ותכלאל מהר"י משתא, וכן מנהג ק"ק ביצ'א ושרעב. ואף בבלדי יש שנהגו כן כמו שמסר הגר"ש מחפוד שליט"א.
^{קלה} תכלאל עץ חיים ק"צ ב'.

^{קלי} תכלאל עץ חיים ח"א ק"מ א' שכ"ה ברמב"ם ובתכאליל, ואמנם אין מפורש ברמב"ם שאינו מזכיר בחתימה, אך מהר"ץ נסמך על הבנת הכס"מ בלשון הרמב"ם פ"ב מהל' תפלה הט"ו שכתב 'המפטיר בנביא מזכיר ראש חודש בברכה זו כדרך שמזכיר בתפלה', ופי' הכס"מ דהיינו הזכרה בלא חתימה, וכגירסא זו ברמב"ם כן גירסת רוב כתה"י ובכללם רוב כת"י תימן כמובא בשינויי נוסחאות מהדור' רמב"ם פרנקל, אולם במקצת כת"י הגירסא ברמב"ם שאף חותם מקדש השבת וישראל וראשי חדשים, וכ"ה בתכאליל העתיקים ומהר"י בשירי בכללם כמו שהביא מהר"י צובירי זצ"ל בויצבר יוסף בר ח"ב פ"כ, ולא נזכר בתכאליל כשיטת הכס"מ ברמב"ם, וכן פירשו מהר"ח כסאר זצ"ל בשם טוב שם ומהר"י צובירי זצ"ל את שיטת הרמב"ם אף לגירסת רוב כהת"י שסובר שאף חותמים בר"ח וכדברי התכאליל.

^{קלי} כדברי מרן סי' רפ"ד ס"ב, כ"כ מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"א עמ' תע"ג, ונדפס מחדש בויצבר יוסף בר ח"ב פ"כ, וכן נזכר המנהג בחכמי תימן שכ"כ בתכלאל מהר"י ונה ז"ל: ונהגו שלא להזכיר ענין ר"ח בהפטרה כלל, ובפירושו כתב וז"ל: ובברכת ההפטרה שלשבת ור"ח מזכיר ענין ר"ח כן כתב הר"ם במז"ל, ובש"ע אמר אין צריך להזכיר ענין ר"ח כלל בברכת ההפטרה שלא נתחייב היום בברכה זו לפי שאין ההפטרה לר"ח וכן בדפוסין לא נזכר ר"ח בברכת ההפטרה, וכן נהגו. ע"כ. [אמנם בתכלאל כתי"ק הלשון קצר יותר ולא הביא כלל דעת הרמב"ם אלא דברי השו"ע]. גם בתכלאל מהר"י משתא לא הביא הזכרה לראש חודש כלל, ומבואר שהמנהג שאין מזכירים כלל. וכן הביא בסידור כנסת הגדולה שם לשון תכלאל מהר"י פת"י וז"ל אם חל יום טוב או כפור להיות בשבת מזכיר ענין היום בברכת ההפטרה כמו שמזכירו בתפלה אבל ראש חדש נהגו שלא להזכירו כלל ע"כ. וכן מסרו הרבנים שליט"א מקהילות השאמי שהמנהג שאין מזכירים כלל.

פה. במנחה של שבת, ברוב קהילות הבלדי לא נהגו להוסיף בסדר היום, מזמור שירו לה' וה' מלך ירגזו עמים^{קלח}, ובמקצתם מוסיפים^{קלט}.

פו. אחר חזרת מנחה של שבת, אין אומרים צדקתך.

הסדרת התפלה

פו. דעת הרמב"ם ומרן השולחן ערוך שצריך להסדיר את תפלות ראש חודש קודם אמירתם, דהיינו אמירת יעלה ויבא, וסדר מוסף של ראש חודש, וכן נהגו מלפנים כמובא בתכאליל, אולם בדורות אחרונים ברוב קהילות תימן לא נהגו בהסדרה בראש חודש כלל^{קמ}, מלבד מוסף שבת וראש חודש שיש שנהגו להסדירה^{קמא}.

הזכרת יעלה ויבא בברכת המזון

פח. בברכת המזון מזכיר יעלה ויבא בבונה ירושלים, ואם שכח ונזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם^{קמב} אשר נתן ראשי חדשים לזכרון^{קמג}.

^{קלח} הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א שמן שליט"א. [ואע"פ שנזכר מנהג זה בתכלאל מהר"י בשירי כמובא בתכלאל קדמונים עמ' ק"ד].

^{קלט} הגר"ע בסיס שליט"א והגר"א אריה שליט"א שיש שנהגו להוסיף.

^{קמ} ראה דברי מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה (ח"ב סי' ט"ז מעמ' מ"ח) ונדמ"ח בספרו ויצבור יוסף בר (ח"א פ"י) שהעלה בפרוטרוט כל השתלשלות המנהגים בזה. ושם הביא שמדברי מהר"י בעץ חיים מבואר שאין מסדירין מוסף של ר"ח ואף אם חל ר"ח בשבת, כ"כ בשם טוב פ"ד מהלכות ברכות הי"ט שלא נהגו להסדיר בר"ח וסמכו על דברי הטור, וכן מסרו הרבנים שליט"א שלא נהגו להסדיר. וראה בענין זה מאמרו של הגר"פ קורח שליט"א בקובץ מראה הנרות עמ' ק"ה, וכן מאמרו של הגר"א אריה שליט"א בספר מעשה נסים עמ' נ' - נ"ב. ואולם יש לציין מנהג ק"ק עדן שנהגו כליל ראש חודש להסדיר יעלה ויבא ותפלת מוסף של ראש חודש, כמובא בסידור כמנהג עדן עמ' שנ"ה.

^{קמא} כנסת הגדולה שם שכן מנהג ביהכנ"ס הרשב"א כ"ץ (אלאוסטא) בעי"ת צנעא.

^{קמב} שת"ז סי' קפ"ח י"א ב' הרבה פוס', וכ"פ בביאור הל', וראה באורך במאמר בגליון זה עמ' צ"ט.

פט. ואם נזכר אחר שפתח בהטוב והמטיב אינו חוזר, כיון שאין היום מחוייב באכילת פת, ואף בהרחמן אינו מזכיר קמ"ד.

צ. התחיל הסעודה בראש חודש מבעוד יום ומברך ברכת המזון בלילה שכבר אינו ראש חודש, מזכיר יעלה ויבא בברכת המזון, כיון שהתחיל הסעודה בראש חודש קמ"ה.

צא. התפלל ערבית של מוצאי ראש חודש מבעוד יום אחר פלג המנחה, ולאחר מכן אכל פת אינו מזכיר בברכת המזון יעלה ויבא אע"פ שעדיין יום הוא קמ"ו.

צב. ראש חודש שחל ביום ראשון, ואכל סעודה ג' מבעוד יום ומברך ברכת המזון במוצאי שבת כשכבר לילה, לדעת השתילי זיתים צריך להזכיר רצה והחליצנו ויעלה ויבא קמ"ז, לדעת הפעולת צדיק קמ"ח הדבר תלוי, שאם אכל כזית פת בלילה לכבוד ר"ח מזכיר שניהם, ואם לא אכל כזית פת בלילה אין מזכיר אלא רצה והחליצנו.

הזכרת יעלה ויבא בברכת המזון בראש חודש שחל להיות בשבת צג. חל ראש חודש להיות בשבת מזכיר בבהמ"ז רצה והחליצנו ויעלה ויבא, ומקדים רצה והחליצנו ליעלה ויבא שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם, הזכיר רצה ולא הזכיר יעלה ויבא, אם נזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר נתן

קמ"ג שו"ע סי' תכ"ד.

קמ"ד כן מתבאר מדברי רבינו השתילי זיתים שהשמיט הגהת הרמ"א בסי' קפ"ח ס"ז.

קמ"ה שו"ע סי' קפ"ח ס"י.

קמ"ו שתילי זיתים סי' תי"ט סק"א בשם המג"א.

קמ"ז שת"ז קפ"ח סק"כ בשם הט"ז שם, ורמז לזה עוד בסי' תי"ט סק"א. וראה בגליון זה עמ' קט'.

קמ"ח ח"ג סי' ל"ח.

ראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון, נזכר אחר שפתח בהטוב והמטיב אינו חוזר קמט.

צד. שכח להזכיר יעלה ויבא וגם לא הזכיר רצה ונזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב, כולל ראש חודש עם שבת ואומר ברוך אתה ה' אמ"ה אשר נתן שבתות למנוחה וראשי חדשים לעמו ישראל לזכרון, ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל וראשי חדשים קי, ואם פתח בהטוב והמטיב חוזר לראש ברכת המזון ומזכיר שניהם. צה. שכח להזכיר רצה והחליצנו וחתם בבונה ירושלים אם נזכר קודם שפתח בהטוב והמטיב אומר ברוך אשר נתן ואינו מזכיר ראש חודש בברכה זו בלבד, אולם אם נזכר אחר שפתח בהטוב והמטיב חוזר לראש ברכת המזון ומזכיר שניהם קנא.

הזכרת ראש חודש בברכה מעין שלש צו. בברכה מעין שלש מנהגינו להזכיר וזכרנו ה' אלהינו קנב ביום ראש החודש הזה קנג, ואם שכח אינו חוזר קנד.

קמט שו"ע סי' קפ"ח ס"ח, ופירש בשתילי זיתים (ס"ק י"ד) שאף על פי שחייב באכילת פת ביום זה, חיוב זה משום שבת, וידי שבת כבר יצא.

קי שו"ע סי' קפ"ח סעי' ז' בדעת הסתם, וכ"פ המשנ"ב שם בשם האחרונים.

קנא שתילי זיתים סי' קפ"ח ס"ק ט"ו, משנ"ב שם ס"ק כ"ט.

קנב וראה בשתילי זיתים סי' ר"ח ס"ק כ' שלא גרס תיבות 'ה' אלהינו, ובפנים כתבנו את הנוסח המקובל בכל הסידורים.

קנג שו"ע סי' ר"ח סי"ב, וכ"כ בעריכת שלחן שם סי"ז. הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א. [ומשמעות הרמב"ם בהלכות ברכות (פ"ג הי"ג) ובתשובותיו (סי' קפ"ד) שאין מזכיר אלא שבתות וימים טובים, וכ"ה בתכלאל קדמונים, תכלאל מהר"י ונה, ותכלאל מהר"י משתא]. וראה בשתילי זיתים סי' ר"ח ס"ק כ' שלא גרס תיבות 'ה' אלהינו, ובפנים כתבנו את הנוסח המקובל בכל הסידורים.

קנד מג"א סי' ר"ח ס"ק י"ח, והובא במשנ"ב שם ס"ק נ"ח, וכ"כ בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' פ"א, וכל דבריהם לא הוצרכו אלא לשבת ויו"ט שאם שכח להזכיר בברכת המזון חוזר, אבל בר"ח שאף בבהמ"ז אינו חוזר, פשיטא שאף במעין שלש אינו חוזר.

סגולה נפלאה להנצל מכל צרה וצוקה

מצאתי כתוב במכתבי קודש של הרב [האר"י ז"ל] במצרים, סגולה נפלאה מכל צרה וצוקה, בפרט בזמן המגפה, שמדת הדין מתוחה, לומר בכל ג' תפילות של ר"ח עלינו עד אין עוד, ישר והפוך ז"פ, ובפ"א יאמר אבגית"ץ קרע שט"ן, ובפ"ב יאמר נגדיכ"ש, ובפ"ג יאמר בטרצת"ג חקבטנ"ע, ובפ"ד יאמר יגלפז"ק שקוצי"ת. (מ"כ הטעם, לפי שיהושע תיקן עלינו, והפיל עי"ז ז' חומות יריחו, נגד ז' קליפות, ועי"ז ז' שמות דמ"ב, שהם לשבר כח הקליפות ז' של ז' חומות) אח"כ יאמר על כן נקוה עד גמירא, ויכוין בס"ת מהרה" בתפארת "עוזך" ס"ת תכ"ה. אח"כ יאמר מזמור ז' שגיון לדוד וכו'. וסיים הרב, ויודע אני שהוא מקובל, ונגע לא יקרב באהלו עכ"ל:

(פע"ח שער ר"ח פ"ג הובא בשתילי זיתים רס"י תכ"ב בשם החמדת ימים)

ברכת הלבנה

ברכת הלבנה

א. הרואה לבנה בחידושה מברך אשר במאמרו ברא שחקים וכו', וטעם שתקנו על חידוש הלבנה ברכה מיוחדת יותר משאר צבא השמים^{קנ"ה} מפני שבתנועתה רואים את מעשה ה' וגבורתו יותר מכל הכוכבים, בכך שהיא מתנועת ומסובבת את כל הרקיע בכל חודש^{קנ"ו}.

ב. יש גורסים בברכה פועל אמת שפעולתו אמת, והכוונה כלפי הקב"ה שבדין מיעט הלבנה^{קנ"ז}, ויש גורסים פועל אמת שפעולתו אמת והולך על צבא השמים^{קנ"ח}.

^{קנ"ה} שתקנו בהם ברכה לרואה חמה בתקופתה לבנה בטהרתה וכוכבים במשמרותם ומזלות בעתם ומברכים עליהם עושה מעשה בראשית.

^{קנ"ז} שתילי זיתים תכ"ו סק"א.

^{קנ"ח} כן פירשו תר"י בברכות.

מעלת ברכת הלבנה

- ג. בגמרא סנהדרין (מ"ב א') אמר ר' יוחנן כל המברך על החודש בזמנו כאילו מקביל פני שכינה, כתיב הכא החודש הזה לכם וכתוב התם זה אלי ואנוהו^{קנט}.
- ד. מסורה בידינו מהקדמונים כי מיום שבירך ברכת הלבנה, שוב לא ידאג מן הפורענות באותו חדש, וסימניך "כירח יכון עולם" (תהלים פ"ט ל"ח), וכן מובטח שלא יגזרו עליו מיתה באותו חדש, וסימניך "וירחך לא יאסף" (ישעיה ס' כ')^{קס}.

טעם שהמברך ברכת לבנה מקבל פני שכינה

כל המברך על החודש בזמנו כאילו מקבל פני שכינה, מפני שהקב"ה אע"פ שאינו נראה לעין נראה הוא על ידי גבורותיו ונפלאותיו כענין שנאמר אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע כלומר אף על פי שאתה מסתתר אתה הוא אלהי ישראל שעשית עמם כמה נפלאות ואתה מושיע בכל עת ובכל שעה ועל ידי תשועתך רואים אותך בני אדם ואתה מתגלה להם ומכירי אותך וג"כ בכאן ע"י מה שמחדש החדשים הוא מתגלה לבני אדם והוא כאלו מקבילין פניו. מפי מורי הרב נר"ו:
(תלמידי רבינו יונה ברכות כ"א א' מדה"ר)

מאימתי מברכים

ה. דעת הרמב"ם שמיום שנראית הלבנה בחידושה מברכים עליה, ואף בלילה הראשון^{קסא}, כיון שהברכה על חידושה של הלבנה היא^{קסב},

^{קנח} טור סי' תכ"ו.

^{קנט} גמרא סנהדרין מ"ב א', ילקוט שמעוני שמות (רמז קפב).

^{קס} חמדת ימים משמרת החודש פ"ה, הובא בעץ חיים.

^{קסא} כ"כ הגור אריה סי' תכ"ו הובא בעץ חיים, אולם בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סי' רס"ד) כתב מהרי"ן בד' הרמב"ם שאין מברך עליה אלא עד שיעברו עליה ג' ימים כיון שאינה ראויה לאורה, וכשיטת רבינו יונה, וכבר תמה על זה מהרש"י הלוי זצ"ל בהגהותיו שהרי מפורש ברמב"ם שמברך עליה בלילה הראשון.

אולם דעת רבינו יונה שאין לברך עליה עד שיהא ראוי ליהנות מאורה, ואין ראוי ליהנות מאורה אלא עד שיעברו שלשה ימים, וכן יש שנהגו בקהילותינו^{קסג}, ועל פי הקבלה אין לברך עליה עד שיעברו שבעה ימים^{קסד}, וכן כתב מרן בשו"ע שאין לברך עליה עד שיעברו שבעה ימים^{קסה}.

ו. והכריעו הפוסקים^{קסו} שבימות החול אין לברך עד שיעברו שבעה ימים, אולם אם חל מוצאי שבת אחר שלשה ימים קודם שעברו שבעה ימים יש לברך ולא יחמיץ המצוה, וכן נהגו בכמה מהקהילות^{קסז}. ויש שנהגו לחלק בין ימות החמה לימות הגשמים, שבימות החמה ממתנינים לעולם עד שיעברו שבעה ימים שלמים, ובימות הגשמים שיש לחוש שיפסידו הברכה, אם חל מוצאי שבת

^{קסב} כן פירשו הגור אריה והברכי יוסף סי' תכ"ו בד' הרמב"ם.

^{קסג} הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^{קסד} כ"כ הב"י בשם רבי יוסף גיקטיליא, וכן העלה בתלאל מהר"י משתא ומהרי"ץ בעץ חיים כשיטה זו, והוסיף בשם החמדת ימים שאף אם חל מוצאי שבת קודם שבעה ימים ממתנינים ומברכים בחול, ודע שאף על פי שבתשו' (ח"ג סי' רס"ד) כתב מהרי"ץ לפרש בד' הרמב"ם שיש לברך אחר שיעברו ג' ימים עליה, [והובא בתורת חכם ושושנת המלך], יתכן שאין הכרח מדבריו בתשובה שכוונתו לנהוג למעשה לברך אחר שלש ימים שאינו אלא דיון בפירוש דעת הרמב"ם, ולמעשה הכריע בע"ח כן על פי הקבלה שאין לברך אלא לאחר שבעה. והגר"מ צובירי מסר שכן מנהגם בק"ק שרעב שאין מברכים לעולם אלא אם עברו שבעה ימים.

^{קסה} וכתב מהרי"ץ בעץ חיים בשם אהל יעקב (סי' ס"ז) שאין כוונת הר"י גיקטיליא ומרן לעיכובא אלא במקום דאפשר, וכיוצ"ב כתב בערך ש"י סי' תכ"ו שבדיעבד אם בירך עליה קודם שבעה יצא לכו"ע.

^{קסו} שתילי זיתים תכ"ו ס"ק כ"ד בשם הלבוש והט"ז, והטעם שלכאור' נטה בשתילי זיתים מדעת מרן, נראה שפירש בדעת מרן שאין זה אלא למצוה מן המובחר, וכשם שכתב מרן לשון זה שאין מברכים אלא במוצאי שבת, ואין זה אלא למצוה מן המובחר, ועל כן אין עדיפות לז' ימים על מוצ"ש ששניהם אינם אלא למצוה מן המובחר, וזריזות המצוה עדיפא. [ועוד יש לצרף דעת כמה מן הראשונים שכתבו דלכתחילה יש לברך קודם שיעברו שבעה ימים לאפוקי נפשין מפלוגתא, והם רבינו ירוחם שבלי הלקט כל בן].

^{קסז} וכן יש שנהגו בק"ק שרעב.

אחר שלשה ימים מברכים אף שלא עברו שבעה ימים^{קסח}. ויש שנהגו שבימות הגשמים אין ממתנינים אף למוצאי שבת ומיד אחר שעברו ג' ימים מברכים^{קסט}.

ז. נתכסית הלבנה בעבים, אם הוא ענן עב שאין אורה ניכר אין מברכים עליה, אבל ענן דק שאורה ניכר על גבי הקרקע, מברכים עליה^{קע}.

ח. התחיל לברך ונתכסתה בעבים גומר הברכה, אבל אם יודע שתכסה באמצע הברכה לא יברך^{קעא}.

עד מתי מברכים עליה

ט. מברכים ברכת הלבנה עד שיעברו חמשה עשר יום ממולד הלבנה, ומיום י"ו אין לברך, ולא דוקא חמשה עשר יום שלמים אלא כל שעבר חצי מכ"ט יום י"ב שעות ותשצ"ג חלקים אין לברך^{קעב}.

^{קסח} כ"כ בסידור כנסת הגדולה מהדור"ח. קרוב לזה כתבו הגר"פ קורח שליט"א, והגר"א שמן שליט"א, שבד"כ ממתנינים שבעה ימים, אך במקום שיש חשש שיפסיד הברכה יברך קודם שבעה. ^{קסט} הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע, הגר"א אריה שליט"א ק"ק מחוית, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ"א, וכן מנהג ק"ק עדן, ומקור חילוק זה בדברי הרמ"ע מפאנו באלפסי זוטא סו"פ תפלת השחר שכתב להתיר לברך אחר שלשה ימים בימי הגשמים.

^{קע} מג"א הובא בשתילי זיתים סי' תכ"ו סק"ב, וכן מסרו הרבנים שליט"א שכן המנהג.

^{קעא} מג"א הובא בשתילי זיתים סי' תכ"ו סק"ב.

^{קעב} מרן בשו"ע תכ"ו ס"ג סתם שמברכים עליה עד י"ו מיום המולד ואין י"ו בכלל, והרמ"א הביא דברי מהרי"ל דהיינו חצי מכ"ט י"ב תשצ"ג, ומדברי המג"א ס"ק י"ב נראה שהבין בדברי מרן שחולק ע"ד הרמ"א וסובר שיש לקדש עד שיעברו ט"ו שלמים, וכך נקטו בדעת מרן המאמר סק"ג, חכמת שלמה, משנ"ב ס"ק י"ז, אולם מדברי מרן בבית יוסף שהביא דברי מהרי"ל הללו בסתם על דברי הטור משמע דס"ל דלשון עד י"ו מתפרש שפיר כדברי מהרי"ל דהיינו עד חצי כ"ט י"ב תשצ"ג, וכן דעת רבנו השתילי זיתים שהעלה דברי הרמ"א, וכן מתבאר בדברי הלבוש ס"ד שהעלה לשון הטור ומרן והסמיק לזה דברי הרמ"א, וכן פירשו בדעת מרן בספר יהושע סי' י"ד, וערוך השלחן סי"א.

זמן הברכה

י. לכתחילה אין מברכים ברכת הלבנה אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובגדיו נאים^{קעג}. וכתב במגיד מישרים (שיר השירים) וסימן זה יהיה בידך בחודש שתברכו ברכת הלבנה במוצאי שבת תמצאו הצלחה, וכשתתכסה ותתעלם ולא יוכלו לברך אותו החדש לא יהא מוצלח ודוק ותשכח^{קעד}.

יא. אולם לא ימתין למוצאי שבת אלא אם מוצאי שבת שהוא ליל ראשון קודם י"א בחודש, אבל אם יהיה י"א בחודש לא ימתין למוצאי שבת אלא יברך בחול.

יב. אין לברך אלא בלילה בעת שהלבנה זורחת וזריחתה ניכרת על גבי הארץ ונהנים מאורה^{קעה}.

יג. אין לברך בליל שבת או בליל יום טוב כיון שעדיף כבוד שבת כלה מלכתא וקדושת יום טוב מהקבלת פני לבנה, ואין מערבין שמחה בשמחה^{קעו}, ויש בזה טעמים נוספים על פי הסוד^{קעז}, ומכל מקום אם אירע ולא בירך עד יום ט"ו שחל להיות בשבת, יברך בליל שבת ולא יחמיץ המצוה^{קעח}.

^{קעג} שו"ע תכ"ו ס"ב. ואף עפ"י הסוד יש טעם לברך דוקא במוצאי שבת כמו שכתב בכף החיים (ס"ק כ"א) בשם פרי עץ חיים בשם מהרצ"ו שהטעם לזה לפי שאז נחרב הבית והלכה השכינה בגלות לכן אנו אומרים שעתידין להתחדש כמותה הרי ביום שנחרב אנו משריין חידוש ישראל והשכינה. ע"כ.

^{קעד} והובא במג"א סק"ב, שתילי זיתים סק"ז.

^{קעה} רמ"א סי' תכ"ו ס"א, והעלהו בשתילי זיתים.

^{קעו} לשון שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' ע"ח, ורמז לו המג"א ושתילי זיתים ס"ק י"ב והובא בעץ חיים, ועיקר טעם שאין מערבין שמחה בשמחה הובא בלבוש והעלהו בשתילי זיתים ס"ק י"ב.

^{קעז} עי' בשתילי זיתים ס"ק י"ב בשם הרדב"ז, וציין גם לרמ"ע מפאנו והריקאנטי.

^{קעח} חמדת ימים, פרי חדש, מג"א, שתילי זיתים ס"ק י"ב, עץ חיים, משנ"ב ס"ק י"ג.

יד. אבל (ר"ל) לא יברך תוך שבעת ימי אבילותו, ואם על ידי שימתין
אחר השבעה, יגיע ליום י"א בחודש לא ימתין אלא יברך בתוך
השבעה^{קעט}.

ברכת הלבנה בחודשי תשרי אב וטבת
טו. בחודש תשרי מנהגינו שלא לברך ברכת הלבנה עד מוצאי יום
הכיפורים, לפי שהם ימי דין ואימה ואינו שרוי בשמחה^{קפ}.
טז. בחודש אב אין מברכים ברכת הלבנה עד מוצאי תשעה באב^{קפא},
מפני ששרויים באבילות^{קפב}, ומנהגינו לברך במוצאי תשעה באב
אף על פי שעדין שרויים בתענית^{קפג}.
יז. יש שנהגו שלא לקדש הלבנה בחודש טבת עד מוצאי תענית
עשרה בטבת^{קפד}.

^{קעט} מג"א סק"ד, הובא בשתילי זיתים תכ"ו סק"ט, עץ חיים קנ"ט א'.

^{קפ} כ"כ הרמ"א תכ"ו ס"ב והעלהו בשתילי זיתים וכן הובא המנהג בתכלאל מהר"י ונה, ומהר"י
משנתא עמ' פ"ו. ואע"פ שבשתילי זיתים סק"י העלה דברי הלבוש שאפשר לברך קודם יוה"כ שהרי
היא מצוה ואולי תכריע, ופוק חזי מאי עמא דבר, ומשמע שלא היה המנהג ברור שלא לקדש עד
מוצאי יוה"כ, וכן בעץ חיים כתב שהרבה פוסקים מתירים ומשמע שדעתו נוטה שאפשר לברך
קודם יוה"כ, מ"מ בדורות האחרונים המנהג פשוט בכל המקומות שאין מברכין עד מוצאי יוה"כ.
^{קפא} בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ב אע"פ שהעלה הגהת הרמ"א שכתב שאין לקדש במוצאי התענית,
כתב בס"ק י"א שהפר"ח מתיר והביא דברי כנה"ג שכתב שהמנהג בירושלים ושאר מקומות לקדש
במוצאי ט"ב, וכן העלו המנהג בתכלאל מהר"י משנתא עמ' פ"ו, וכן כתב מהר"י ונה שכן שמע. וכן
המנהג בכל קהילות תימן.

^{קפב} שתילי זיתים סק"ח. ולשון מהר"י ונה: וכיון שבא ר"ח אב ריע מזליה דבר נש ולבו דואג עליו
ומעשרה ימים ואילך אחר התענית לבו מתנחם מעט והוא שמח שזוכר הנחמות.
^{קפג} וכן משמע בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ק י"א שכתב שלא לברך בלא מנעל, ולא הזהיר לטעום
קודם הברכה.

^{קפד} כן כתב מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה (ח"א עמ' תקע"ז), וכן הובא מנהג זה בערך
לחם למהריק"ש שכתב בטעם הדבר שהוא שמחה שעבר הצום ונסו יגון ואנחה, ועי' שו"ת לב
חיים ח"ב סי' קס"א מש"כ בד' מהריק"ש.

אולם מדברי מהר"י ונה, מהר"י משתא, השתילי זיתים, ועץ חיים, שהעלו המנהג לענין חודש אב
ותשרי ולא הזכירו מענין חודש טבת, משמע דלא שמיע להו מנהג זה, וכן מסר הגר"פ קורח
שליט"א שלא נהגו להמתין עד מוצאי עשרה בטבת.